

PROBLEMY TYPOLOGII WSPÓŁCZESNEJ KSIĄŻKI RADZIECKIEJ. ¹

Typologia jest jednym z rodzajów klasyfikacji zjawisk rzeczywistości i służy nie tylko systematyzacji wiedzy, ale również, poprzez wykazanie prawidłowości - stwarzaniu teorii badanych obiektów. Typologia książki jest jednym z podstawowych problemów współczesnego księgoznawstwa, którego rozwiązanie posiada zasadnicze znaczenie dla wszystkich zagadnień związanych z książką. Księgoznawstwo jest bowiem dyscypliną naukową a poza tym rosnąca z roku na rok produkcja wydawnicza wymaga stworzenia schematów typizacji książki dla celów czysto praktycznych. Wprawdzie wielu przedstawicieli licznych gałęzi nauki o książce podejmowało zagadnienie jej klasyfikacji, nie doprowadziło to jednak do stworzenia logicznie uzasadnionych schematów typologicznych.

Zagadnienia typologii książki należą do szczególnie często podejmowanej problematyki współczesnego księgoznawstwa radzieckiego, wywołując żywe dyskusje wśród fachowców, których postulaty stanowią pewien krok w kierunku uporządkowania tej zawiłej problematyki.

Ważnym etapem w badaniach zagadnień typologii książki była druga wszechzwiązkowa konferencja w 1974 roku, która w dużym stopniu dotyczyła spraw typologii. Zaznaczyły się na niej dwa stanowiska: tendencje do typizacji opartej o cechy bądź formalne bądź treściowe wydawnictw oraz podział wydawnictw przy przyjęciu jako kryterium ich czytelności i recepcji. W sumie wygłoszono na konferencji 140 referatów; 30 z nich poświęconych było problemom typologii książki. Żaden referat jednak nie podał schematów w pełni przydatnych dla praktycznego podziału wydawnictw.

Zagadnieniami typologii wydawnictw zajmują się twórcy tablic klasyfikacji biblioteczno-bibliograficznej, autorzy

1. Przy opracowaniu wykorzystano artykuł I.G. Morgenšterna: Problemy typologii sovremennoj knigi. Kniga 1975 Sb.30 s. 38 - 54

podręczników z zakresu bibliotekoznawstwa i bibliografii, specjaliści statystyki drukarskiej i wydawniczej oraz pracownicy informacji naukowo-technicznej i ekonomicznej. Żadna z prac będących wynikiem rozważań typologicznych nie wyjaśnia jednak sprawy do końca. W UKD, na przykład, rozpatruje się kilka dziesiątków określników wydawnictw dla oddania ich poligraficznej lub treściowej formy. Istnieją typowe podziały biblioteczno-bibliograficznej klasyfikacji, które jednak, podobnie jak w UKD, nie są oparte na logicznie uzasadnionym układzie. W każdym z nich przeważa wyraźnie pragmatyczne podejście do spraw klasyfikacji. Duże biblioteki prowadzą statystykę zbiorów według głównych rodzajów dokumentów, określonych metodami ich opracowania, przechowywania i udostępniania.

Wszelchwiązkowa Izba Książki przygotowując statystykę wydawniczą dzieli całą produkcję książkową na: książki i broszury, drukowaną grafikę, nuty i mapy, wadawnictwa periodyczne, ciągłe i gazetowe. Wszystkie objęte państwową statystyką książki i broszury dzieli się według ich przeznaczenia na literaturę: masową, polityczną, naukową, popularno-naukową, przemysłową, instruktażową, podręcznikową, programową, metodyczną, literaturę piękną, literaturę dla dzieci a także oficjalno-dokumentalną. Schemat ten wzięty jest z podręcznika z zakresu sztuki wydawniczej. V.A. Markusa "Organizacja i ekonomika izdatelskogo dela" Moskwa 1971. Wyżej wymienione schematy, chociaż użyteczne dla praktyki, nie posiadają jednak dostatecznie logicznej budowy. Również wykładowcom biblioteczno-bibliograficznych przedmiotów na studiach wyższych nie udało się stworzyć logicznej jednolitej typologii. Podręcznik "Bibliotecznye fondy i katalogi" Moskwa 1961 wszystkie wydawnictwa dzieli w sposób następujący: materiały i dokumenty urzędowe, prace naukowe, literatura popularno-naukowa, podręczniki i pomoce do nich, informatory, słowniki, encyklopedie, literatura techniczno-przemysłowa, literatura przeznaczona do wymiany. W później wydanym podręczniku "Bibliotecznye fondy" Moskwa 1967 wykazano następujące działy: materiały urzędowe, prace naukowe i monogra-

ficzne; literatura popularno-naukowa, podręczniki i ich pomoce itd. We wszystkich wymienionych podręcznikach brak jest uzasadnień logicznych przedstawionych schematów.

Nieco inne podejście do zagadnień klasyfikacji książki reprezentują przedstawiciele informacji naukowo-technicznej i ekonomicznej, którzy również podają wiele różnych schematów, przystosowując je do potrzeb działalności informacyjnej. Najbardziej reprezentatywnym dla tej grupy twórców systemów klasyfikacji dokumentów jest V.I. Małyšev, który w swojej pracy "Otnositelno ponjatija "techničeskaja literatura" i "specialnye vidy techničeskoj literatury" opublikowanej w czasopiśmie "Naučnye i techničeskie biblioteki SSSR" 1971 nr 6, rozważa klasyfikację dokumentów w trzech aspektach, czyli wg: rodzajów twórczej działalności /literatura piękna, polityczna, techniczna, naukowa, przekładowa itd. /, dziedzin wiedzy/ filologiczna, fizyczna, chemiczna, biologiczna itd./, wg przeznaczenia/ podręczniki, wydawnictwa informacyjne, statystyczne itd./

Przykłady proponowanych schematów można by mnożyć. Żadnemu z nich nie można zarzucić naruszenia ogólnych zasad klasyfikacji wydawnictw, bo takich zasad dotąd nie ustalono. Oficjalny dokument w tym zakresie /GOST - 16447 - 70/ został wprowadzony dopiero w roku 1971: "Wydawnictwa podstawowe. Podstawowe rodzaje. Terminy i określenia". Zawiera on jednak informacje bardzo ogólne i w zasadzie nie uściśla wielu istotnych terminów.

W rozwiązywaniu typologicznych problemów przeszkadza nie uporządkowana jeszcze terminologia księgoznawcza. Wynikiem tego stanu rzeczy jest równorzędne używanie w specjalistycznej nawet literaturze czyli literaturze księgoznawczej takich terminów jak "rodzaj wydawnictwa" i "rodzaj literatury", "typ wydawnictwa" i "typ literatury" itp. Przede wszystkim zaś samo pojęcie "książka" jest wieloznaczne. Zacierają się też różnice między rodzajami wydawnictw na skutek pojawiania się nowych współczesnych środków powielania. Różnorodne formy publikacji jak preprinty, przekłady artykułów z czasopism itp., spowodowały dużą trudność w rozgraniczeniu wydawnictw drukowanych i rękopisów.

Poza tym niezadawalający stan w zakresie topologii książki jest wynikiem konieczności ujęcia bogactwa świata współczesnych wydawnictw w schematy o ograniczonej możliwości ściśle-go sklasyfikowania wydawnictwa. Powoduje to grupowanie w jednym rzędzie różnorodnych wydawnictw oraz stosowanie krzyżujących się kryteriów ich podziałów. W ten sposób zostają często naruszone elementarne zasady logiki.

Przedstawiona sytuacja w dziedzinie typologii książki wskazuje na konieczność opracowania podstawowych zasad klasyfikacji. Wg teoretyka bibliografii Izaaka Morgensterna, docenta Czelabińskiego Instytutu Kultury, schematy typologii powinny odznaczać się: socjologicznym ujęciem zagadnień klasyfikacji, logicznym uzasadnieniem zasad podziału oraz uniwersalnością, przejawiającą się w możliwości zastosowania schematów do wszystkich dziedzin księgoznawstwa. Ostatnim wymogiem stawianym przez Morgensterna prawidłowemu sohematowi klasyfikacji jest zdolność odzwierciedlania w nim głównych elementów książki. Warunkiem szybkiego opracowania typologii jest dostosowanie jej do współczesnej książki. Schematom należy zabezpieczyć dostateczną stabilność, ale równocześnie elastyczność, pozwalającą na dostosowanie ich do bieżącej produkcji wydawniczej. Zasadniczym warunkiem tworzenia schematów jest zdefiniowanie podstawowych pojęć jak "typologia", "typizacja", "książka", "utwór", "wydawnictwo", "literatura", "produkcja wydawnicza" itp. Przez typologię rozumie się znajomość kategorii książki, jej rodzajów, logicznych zależności. Typizacja zaś to proces przydzielania utworów lub wydawnictw do przedstawionych w schematach kategorii. Najtrudniej określić główny przedmiot typologii czyli pojęcie "książka". Wielu autorów stara się ją zdefiniować. Wśród nich znany księgoznawca Barsuk definiuje książkę jako "wytwór piśmienniczy i drukarski, stanowiący produkt poznania ideowo-duchowego życia społeczeństwa, jeden z podstawowych środków chronienia, rozprzestrzeniania i rozwoju wszystkich form ideologii, oręż walki społecznej, wychowania, organizacji i formowania społecznego myślenia, narzędzie naukowych i technicznych procesów". Definicja ta charakteryzuje jedną tylko, chociaż zasadniczą, stronę

książki - jej treść. Jej autor zdaje sobie sprawę z konieczności zdefiniowania książki również pod względem formy. Przedstawiona próba określenia książki jest przykładem, jak trudno jest zdefiniować tak złożone zjawisko jak książka.

Przy rozważaniach na temat pojęcia książki należy pamiętać, że książka to:

- 1/ realnie istniejące zjawisko, obiekt badań księgoznawczych
- 2/ element rzeczywistości łączący w jedną całość duchową treść i materialną formę
- 3/ w szerszym znaczeniu - złożony przedmiot badań księgoznawczych oraz, w znaczeniu węższym - nieperiodyczne wydawnictwo o objętości większej niż 48 stron.

Określając pojęcie "książka" należy uwzględnić: po pierwsze - specyficzne cechy powstawania i istnienia książki we współczesnym świecie, po drugie - cechy odróżniające książkę od innych współczesnych środków przekazywania informacji. Książka powstaje, żyje, spełnia swoją funkcję jako odmiana dokumentu tj. "materialnego obiektu, zawierającego utrwaloną informację i przeznaczoną do przekazywania jej w czasie i w przestrzeni". Jako dokument, książka posiada następujące cechy: możliwość wizualnej i dotykanej /dla niewidomych/ percepcji zawartej w niej treści, możliwość spostrzegania w indywidualnym tempie, adres do abstrakcyjnego czytelnika, obowiązkowy etap redakcyjno-wydawniczy przygotowania utworu oraz jego powielania, przeznaczenie nie do celów użytkowych /jak w przypadku druków akcydensowych/, lecz do szerszego udostępniania, wreszcie - książka powstaje dzięki różnorodnym sposobom reprografii, powielania, kopiowania. Wymienione cechy książki odróżniają od rękopisów, filmów, taśm i innych dokumentów, będących również nośnikami informacji. Istotne dla współczesnej książki jest to, że materializuje się ona głównie jako wydawnictwo. Dopóki utwór nie jest opublikowany, nie przekształcił się w publikację, pozostaje "przedmiotem, rzeczą samą w sobie". Publikacja jest więc formą istnienia współczesnej książki, której głównym celem jest docieranie do

wszystkich potencjalnych czytelników. Zatem pojęcie "książka" zawiera w sobie pojęcie "utworu" i "wydawnictwa". Kiedy utwór przejdzie etap redakcyjno-wydawniczy i poligraficzny, staje się wydawnictwem. We wszystkich dziedzinach, które zajmują się książką /statystyka druków, bibliografia, handel, bibliotekarstwo/ zachodzą procesy typizacji książki czyli podziału wydawnictw według formy, języka, przeznaczenia i innych cech z pominięciem treści. W zależności od potrzeb ta typizacja jest różna. Wydawcy dzielą publikacje wg ich wydań, bieżąca statystyka wydawnicza uznaje za samodzielne wydawnictwo oddzielny tom, biblioteki uznają dzieła wielotomowe za całość. Biblioteki biorąc pod uwagę potrzeby czytelnicze uzasadniają konieczność częstego stosowania typizacji publikacji przede wszystkim z punktu widzenia ich przeznaczenia. Informatycy dzielą dokumenty na opublikowane i nie opublikowane, pierwotne i wtórne, rozpatrując te ostatnie jako rezultat powielenia informacji zawartych w dokumentach pierwotnych. Dla historyków książka jest jednym z piśmienniczych źródeł, służących poznaniu przeszłości.

Wielość istniejących stanowisk w zakresie typizacji książki nie powinno przeszkadzać w stworzeniu ogólnych podstawowych schematów, które zadowolilyby potrzeby licznych dziedzin nauki o książce oraz służyły celom praktycznym. Schematy te powinny uwzględniać treść i formę książki oraz przeznaczenie, czyli opierać się na głównych elementach książki, nie wykluczając możliwości stworzenia dopełniających systemów typologii. Zatem podstawą typologii powinny być z jednej strony utwory wydzielone wg cech treściowych, z drugiej - wydawnictwa określone ich cechami formalnymi.

Treść utworu może być wyrażona różnym systemem znaków, które warunkują percepcję tej treści. Zależnie od rodzaju znaków utwory można podzielić na: tekstowe, graficzne, kartograficzne i nutowe. Tekst składa się z połączenia liter, cyfr i innych znaków służących do wyrażenia pojęć; publikacje graficzne, kartograficzne i muzyczne zwykle towarzyszą tekstowi, który pomaga zrozumieć całość. Jeśli np. w ślad za nutami

pieśni został wydrukowany jej tekst, wówczas mamy dwa utwory.

Następny podział utworów może być dokonany wg ich adresatów. Ze względu np. na wiek czytelnika utwory dzielimy na publikacje dla dorosłych i dla dzieci.

Przyjmując jako kryterium typologii wydawnictw ich przeznaczenie wydzielimy następujące rodzaje utworów: literatura oficjalna, literatura masowa o charakterze politycznym, naukowa, popularno-naukowa, przemysłowa, dydaktyczna, informacyjna, literatura piękna, krytyczna oraz literatura reklamowa. Przeznaczeniem literatury oficjalnej jest kierowanie procesami rozwoju społeczeństwa, masowo-politycznej - wszechstronne wyrażanie procesów społecznych celem wpływania na te procesy, naukowej - rozpowszechnianie wyników i osiągnięć naukowych, popularno-naukowej - propaganda i rozpowszechnianie wiadomości przede wszystkim naukowych, przemysłowej - rozwijanie przemysłowej i praktycznej działalności dydaktycznej - nauczanie, kształcenie i samokształcenie, informacyjnej - docieranie do faktograficznych i bibliograficznych wiadomości, literatury pięknej - estetyczny rozwój i wzbogacenie osobowości, krytycznej - ocena opublikowanych utworów, reklamowej - informowanie o towarach. W wyróżnianiu powyższych typów literatury wiele jest jeszcze wątpliwości, np. większość utworów literatury pięknej posiada wartość poznawczą; na rozwój procesów społecznych wpływa nie tylko literatura polityczno-masowa. Zatem najważniejszym momentem jest to, dla kogo autor lub wydawca przeznaczają utwór, a dla jakich celów może być on wykorzystywany. W praktyce typizacji spotyka się niemało trudności przy przydzielaniu danego utworu do naukowej czy popularno-naukowej, naukowej czy krytycznej, oficjalnej czy przemysłowej literatury. Mimo istnienia wielu prac na ten temat, nie opracowano dotąd właściwych, bezbłędnych metod typizacji.

Obok przeznaczenia ważnym kryterium typologii książki może być również język utworu, które to kryterium pozwala dzielić wszystkie teksty na oryginalne i przekładowe. Posiada to szczególne znaczenie przy ocenie dorobku kulturalnego państwa, republiki, narodowości, wyrażonego w produkcji wydawniczej. Stosunek

literatury oryginalnej do przykładowej zmienia się w historycznym rozwoju danego narodu. Miernikiem wzrostu socjalnego i kulturalnego społeczeństwa jest wzrost literatury oryginalnej, szczególnie w dziedzinie nauki i literatury pięknej.

W procesie poszukiwań bibliograficznych jako istotna cecha występuje autorstwo publikacji. Z tego punktu widzenia wszystkie publikacje można podzielić na: autorskie i anonimowe. Podział ten jest ważny przy opisie i katalogowaniu książek, przy czym w przypadku katalogowania książek należy stosować bardziej szczegółowe rozróżnianie autorstwa, zależnie od ilości twórców tekstu książki.

Biorąc pod uwagę kryterium ilościowe wydawnictw dzielimy je na pierwodruki i wydania dalsze; te ostatnie są świadectwem uznania wartości utworu i zainteresowania nim czytelników.

Istnieje jeszcze jedna cecha utworu, wg której również często klasyfikuje się literaturę; cechą tą jest rodzaj utworu. Rozróżnia się takie rodzaje utworów jak: artykuły, monografie, podręczniki, informatory, recenzje itp. Tego typu podział stosowany jest zarówno przez autorów jak i czytelników. Rodzaj utworu nie jest jednak poprawnym kryterium podziału literatury, ponieważ określone rodzaje literatury związane są z odpowiednimi typami literatury np. monografie i recenzje są charakterystyczne dla literatury informacyjnej, wypisy - dla dydaktycznej itd. nie mówiąc już o rodzajach literatury pięknej. Poza tym artykuły posiadają cechę uniwersalności i można je zdefiniować jako "naukowy, literacki lub inny utwór wchodzący w pracę zbiorową, periodyczne lub ciągłe wydawnictwo, jako samodzielna całość".

Podsumowując wymienione kryteria podziału utworów można więc wyszczególnić następujące ich rodzaje: wiek adresata utworu i przeznaczenie utworu, jego język oraz ilość wydań. Wszystkie inne cechy podziału posiadają charakter cech uzupełniających i powinny być uwzględniane przy tworzeniu schematów dodatkowych.

Przechodząc od zagadnień typizacji utworów do typizacji

produkcji wydawniczej należy przede wszystkim wskazać na najczęściej w tym wypadku stosowane kryterium - kryterium częstotliwości ukazywania się publikacji. Wg tego kryterium publikacje dzielimy na: nieperiodyczne, periodyczne i ciągłe. Wprawdzie i tutaj wyłaniają się trudności, ponieważ niektóre rodzaje wydawnictw w jednakowym stopniu mogą być uznane za periodyczne jak i nieperiodyczne, nie wyklucza to jednak możliwości stosowania kryterium częstotliwości.

Wśród wydawnictw nieperiodycznych możemy wyróżnić: wydawnictwa jednotomowe, wielotomowe i seryjne. Natomiast biorąc pod uwagę objętość, wydawnictwa nieperiodyczne dzielą się na: książki /więcej niż 48 stron/, broszury/ 5-48 str./ulotki/ 1-4 str./ i wydawnictwa ulotne. W zależności od struktury wydawnictw nieperiodycznych można podzielić na: monowydawnictwa /składające się z jednego utworu/ i poliwydawnictwa/ składające się z wielu utworów/. Zarówno monowydawnictwa jak i poliwydawnictwa mogą być jednotomowe lub wielotomowe.

Podstawowymi rodzajami wydawnictw periodycznych są czasopiśma i gazety. Międzynarodowa statystyka druków zalicza do wydawnictw periodycznych również wydawnictwa ciągłe, które jednak nie posiadają ważnej w tym wypadku cechy periodyczności t.j. regularności wychodzenia.

Otrzymany w ten sposób schemat typizacji wydawnictw ujawnia tylko ich cechy zewnętrzne, nie uwzględniając wewnętrznej strony czyli treści i charakteru wydawnictwa i nadaje się do równoczesnego stosowania z podziałem wg cech czyli charakteru utworów. Dotyczy to zwłaszcza wydawnictw nieperiodycznych, które można dzielić podobnie jak utwory na: tekstowe, kartograficzne, wydawnictwa dla dorosłych i dla dzieci, oryginalne i przekładowe, oficjalne, masowo-polityczne, naukowe, popularno-naukowe itp. Wydawnictwa nieperiodyczne można prócz tego podzielić na wydania pierwsze i wydania dalsze.

Inaczej przedstawia się zagadnienie w przypadku wydawnictw periodycznych, do których nie odnosi się pojęcie wydawnictwa graficznego, kartograficznego bądź nutowego, nie ma bowiem

czasopism kartograficznych, muzycznych itp., choć w nich zawarte utwory nietekstowe. Ponadto współczesne czasopisma nie są wznawiane. Jeżeli ponownie wydaje się dawny periodyk otrzymuje się wydawnictwo nieperiodyczne, o określonej z góry objętości.

Wydawnictwa periodyczne, podobnie jak i nieperiodyczne, można podzielić wg ich przeznaczenia, czyli na: masowo-polityczne, popularno-naukowe itp. lub wg dziedzin wiedzy: czasopisma lekarskie, prawnicze, wojskowe, rolnicze itp. Wg rodzajów czytelników, dla których są przeznaczone, wyróżniamy np. czasopisma dla dzieci, dla kobiet, dla młodzieży.

Statystyka druków wyróżnia wśród wydawnictw periodycznych: czasopisma, gazety, biuletyny itp. i grupuje wg ich zasięgu terytorialnego, jak: wszechzwiązkowa, republikańskie, okręgowe, obwodowe, miejskie itp. Statystyka posługuje się również podziałem dokonywanym wg częstotliwości ukazywania się wydawnictw periodycznych /roczniki, półroczniki, kwartalniki, miesięczniki itd./.

Obok podziału wydawnictw periodycznych wg cech wyżej wymienionych, teoretycy żurnalistyki sięgają głębiej, do treści czasopism i dokonują podziału drukowanych na łamach czasopism jednostek piśmienniczych na: artykuły, notatki, recenzje, sprawozdania, wywiady, reportaże, przeglądy prasy, felietony itd.

Przechodząc do podsumowania wymienionych zagadnień należy zaznaczyć, że rozwiązanie problemów typologii współczesnej książki sprowadza się do trzech rodzajów procesów: typizacji, zestawień typologicznych charakterystyk utworów i wydawnictw oraz przeprowadzania analizy typologicznej księgozbiorów.

Typizacja jest procesem klasyfikowania wydawnictw wg różnego rodzaju cech: znaków użytych do wyrażenia treści, przeznaczenia, formy poligraficznej, języka, rodzaju autorstwa, kolejności wydań i innych. Typizacja jest zwykle stosowana do bieżącej produkcji książek np. statystyk druków i dokonywana jest na podstawie schematów typologicznych, opracowanych dla potrzeb księgoznawstwa i bibliografii, jest więc

ściśle związana z typologiczną charakterystyką utworów i wydań. Charakterystykę typologiczną stosuje się przy opracowaniu bibliografii narodowej, przy wydawaniu kart drukowanych, sporządzaniu katalogów i opisów bibliograficznych. Analiza typologiczna pomaga wszechstronnie scharakteryzować wydawnictwo w oparciu o zawarte w nim bogactwo informacji i dlatego posiada duże znaczenie.

Zadaniem typologii książki jest zatem stworzenie ogólnych i szczegółowych schematów typologicznych, które będą wielką pomocą dla czytelników książki, zajmujących się typizacją stale rosnącej produkcji wydawniczej. Schematy te będą służyły również działalności informacyjnej, zwłaszcza w zakresie tworzenia i funkcjonowania systemów informacyjno-wyszukiwawczych.

O wadze problemu typologii książki świadczy stale rosnąca literatura na ten temat oraz poświęcone tym zagadnieniom spotkania międzynarodowe. Również w Warszawie odbyło się międzynarodowe spotkanie ekspertów krajów socjalistycznych de bieżącej bibliografii narodowej /21-26.IV.1975/, którego tematem była typologia dokumentów.

MARIA WILCZYŃSKA

Z ARTYSTYCZNYCH OSIĄGNIĘC Drukarstwa NA ZIEMIACH RUSKICH w XVI - XVIII w.¹

Pierwsze druki cyryliczne ukazały się pod koniec XV w. i w I połowie XVI wieku i pochodziły z oficyn pozaruskich tj. polskiej - Szwaipolta Piola, praskiej i wileńskiej - Franciszka Skoryny oraz południowosłowiańskiej - Młicha Makarego.

¹ Materiały do niniejszego artykułu zaczerpnięto z opracowań: Jakim Prochorowicz Zapasko: *Mistactvo knigi na Ukraini v XVI-XVIII L'viv 1971, s.307.*

Drukarstwo dawnej Polski od IV do XVIII w. z. 6: Małopolska - ziemie ruskie. Wrocław 1960, s. 258.